

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ

АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТАХ ЗІ СПОРТИВНИХ ЄДИНОБОРСТВ (НА ПРИКЛАДІ ФЕХТУВАННЯ, ВІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ТА ДЗЮДО)

Задорожна Ольга
Львівський державний університет фізичної культури
ім. Івана Боберського

DOI: 10.32540/2071-1476-2019-1-013

Annotation

The relevance of the research topic was that the modern development of martial arts requires the introduction of new areas of improvement for the tactical skill of athletes as a factor in the successful implementation of individual opportunities in certain competitive situations, matches and competitions in the training process of the training process. These provisions should be reflected in existing legal documents.

The purpose of the study was to identify the characteristics of the content of tactical training in the Olympic kinds of martial arts (for example, fencing, freestyle wrestling and judo).

Research methods included a method of theoretical analysis, a documentary method, a synthesis of literature data and the Internet.

The results of the research consisted in determining the characteristics of the content of tactical training in the Olympic kinds of martial arts using the example of fencing, freestyle wrestling and judo. It has been established that the implementation of tactical training in those kinds of martial arts occurs in the traditional areas, which are reflected in the fundamental sources. The main attention in the legal documents focuses on studying the basic elements, techniques, options for tactical actions and practical implementation of tactical preparedness. A feature of the curriculum is the consideration of tactical training in conjunction with the technical. However, the algorithms for the implementation of this direction within different kinds of martial arts are different. Most of the provisions on the use of means and methods of tactical training are mainly declarative and do not reflect all current trends in the development of these sports. This applies to the use of modern means and methods of tactical training, in particular, training devices and multimedia programs, as well as the latest means and methods of control. The task of tactical training is aimed principally at improving the individual capabilities of athletes, which can be implemented in performances in the individual competition. At the same time, there is no information about the specifics of the athletes' performance in team competitions and preparation for them. In the legal documents, there are practically no clear instructions and recommendations on the use of means and methods of control with different contingent of athletes.

Keywords: martial sports, tactical training, Olympic kinds, tactical skills, programs.

Анотація

Актуальність теми дослідження полягала у тому, що сучасний розвиток спортивних єдиноборств вимагає упровадження у навчально-тренувальний процес нових напрямів удосконалення тактичної майстерності спортсменів як фактору успішної реалізації індивідуальних можливостей в окремих змагальних ситуаціях, поєдинках та змаганнях. Ці положення повинні бути відображені у чинних нормативно-правових документах.

Метою дослідження було виявлення особливостей змісту тактичної підготовки в олімпійських видах спортивних єдиноборств (на прикладі фехтування, вільної боротьби та дзюдо).

Методи дослідження включали метод теоретичного аналізу, документальний метод, узагальнення даних

літератури та мережі Інтернет.

Результати роботи полягали у визначенні особливостей змісту тактичної підготовки олімпійських видів спортивних єдиноборств на прикладі фехтування, вільної боротьби та дзюдо. Встановлено, що реалізація тактичної підготовки у цих видах спортивних єдиноборств відбувається за традиційними напрямками, відображеними у фундаментальних джерелах. Основна увага у нормативно-правових документах зосереджена на оволодінні основними елементами, прийомами, варіантами тактичних дій та практичній реалізації тактичної підготовленості. Особливістю навчальних програм є розгляд тактичної підготовки у поєднанні з технічною. Однак алгоритми реалізації цього напрямку різних видах спортивних єдиноборств відрізняються. Більшість положень щодо використання засобів та методів тактичної підготовки мають переважно декларативний характер та не відображають усіх сучасних тенденцій розвитку цих видів спорту. Це стосується використання сучасних засобів та методів тактичної підготовки, зокрема тренажерних пристроїв та мультимедійних програм, а також новітніх засобів та методів контролю. Завдання тактичної підготовки спрямовані виключно на удосконалення індивідуальних можливостей спортсменів, які можуть бути реалізовані у виступах в індивідуальному заліку. При цьому інформація щодо специфіки виступу спортсменів у командних змаганнях та підготовки до них відсутня. У нормативно-правових документах практично відсутні чіткі вказівки та рекомендації щодо застосування засобів та методів контролю з різним контингентом спортсменів.

Ключові слова: спортивні єдиноборства, тактична підготовка, олімпійські види, тактична майстерність, програми.

Аннотация

Актуальность темы исследования заключалась в том, что современное развитие спортивных единоборств требует внедрения в учебно-тренировочный процесс новых направлений совершенствования тактического мастерства спортсменов как фактора успешной реализации индивидуальных возможностей в отдельных соревновательных ситуациях, поединках и соревнованиях. Эти положения должны быть отражены в действующих нормативно-правовых документах.

Целью исследования было изучение особенностей содержания тактической подготовки в олимпийских видах спортивных единоборств (на примере фехтования, вольной борьбы и дзюдо).

Методы исследования включали метод теоретического анализа, документальный метод, обобщение данных литературы и сети Интернет.

Результаты работы заключались в определении особенностей содержания тактической подготовки в олимпийских видах спортивных единоборств на примере фехтования, вольной борьбы и дзюдо. Установлено, что реализация тактической подготовки в этих видах спортивных единоборств происходит по традиционным направлениям, отраженным в фундаментальных источниках. Основное внимание в нормативно-правовых документах сосредоточено на овладении основными элементами, приемами, вариантами тактических действий и практической реализации тактической подготовленности. Особенностью учебных программ является изучение тактической подготовки в сочетании с технической. Однако алгоритмы реализации этого направления в различных видах спортивных единоборств отличаются. Большинство положений по использованию средств и методов тактической подготовки имеют преимущественно декларативный характер и не отражают всех современных тенденций развития этих видов спорта. Это касается использования современных средств и методов тактической подготовки, в частности тренажерных устройств и мультимедийных программ, а также новейших средств и методов контроля. Задача тактической подготовки направлена исключительно на совершенствование индивидуальных возможностей спортсменов, которые могут быть реализованы в выступлениях в индивидуальном зачете. При этом информация о специфике выступления спортсменов в командных соревнованиях и подготовке к ним отсутствует. В нормативно-правовых документах практически отсутствуют четкие указания и рекомендации по применению средств и методов контроля с различным контингентом спортсменов.

Ключевые слова: спортивные единоборства, тактическая подготовка, олимпийские виды, тактическое мастерство, программы.

Вступ. Сучасна теорія і практика системи підготовки у різних видах спорту передбачає використання підходів, відповідно до яких одночасно удосконалюються різні сторони підготовленості спортсменів, які в подальшому об'єднуються в єдине ціле (Платонов, 2015). Проте особливості змагальної діяльності в спортивних єдиноборствах, на думку багатьох авторів, вимагають акцентованого розвитку технічної та тактичної майстерності. При цьому інші сторони підготовленості виконують функцію підґрунтя та допомагають конкретизувати способи реалізації педагогічних установок (Келлер, Платонов, 1992).

Водночас зміст тактичної підготовки в різних видах спортивних єдиноборств має певні відмінності, що продиктовані особливостями змагальної діяльності, змінами у правилах змагань, завданнями етапів багаторічного удосконалення спортсменів, нормативно-правовими документами та ступенем висвітлення зазначеної проблеми у науково-методичній літературі (Ананченко, Хацаюк, 2016, Johnson, 2016, 2017). Своєчасне впровадження нових науково-методичних розробок у межах тактичної підготовки у спортивних єдиноборствах і відображення цього у нормативно-правових документах відкриває нові перспективи як перед спортсменами, так і перед тренерським штабом (Гамалій, Шевчук, 2014; Гаркін, Бабушкіна, 2017) Це, своєю чергою, вказує на актуальність досліджень у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна теорія та практика різних видів спортивних єдиноборств свідчить про спадкоємність традицій тактичної підготовки, які доповнюються новими розробками (Келлер, Платонов, 1992). У фундаментальних джерелах виділено п'ять напрямів тактичного удосконалення: вивчення сутності та основних теоретико-

методичних положень спортивної тактики; оволодіння основними елементами, прийомами, варіантами тактичних дій; вдосконалення тактичного мислення; вивчення інформації, необхідної для практичної реалізації тактичної підготовленості; практична реалізація тактичної підготовленості (Платонов, 2015). Однак аналіз сучасних наукових публікацій свідчить про те, що більшість авторів акцентують увагу на оволодінні основними елементами, прийомами, варіантами тактичних дій, а також практичній реалізації тактичної підготовленості у тісному взаємозв'язку із технічною майстерністю (Кіпріч., Донець, 2010; Рижкова, 2015; Клименко, 2017). При цьому порівняно невелика кількість досліджень присвячена проблемам удосконалення тактичного мислення, контролю тактичної підготовленості та обґрунтуванню сучасних засобів і методів тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення (Рижкова, 2014). З огляду на те, що вищезгадані положення повинні бути регламентовані чинними нормативно-правовими документами, наше дослідження було присвячено аналізу програм для ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ і спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю. У всіх цих програмах основна увага була зосереджена на окремих аспектах реалізації тактичної підготовки.

Зв'язок з науковими темами та планами. Дослідження виконувалося відповідно до теми: «Теоретико-методичні основи управління тренувальним процесом та змагальною діяльністю в олімпійському, професійному та адаптивному спорті» (номер державної реєстрації: 0116U003167) на 2016-2020 рр. плану науково-дослідної роботи Львівського державного університету фізичної культури.

Мета дослідження – виявити особливості змісту тактичної підготовки в олімпійських видах

спортивних єдиноборств (на прикладі фехтування, вільної боротьби та дзюдо).

Методи та організація дослідження. Для з'ясування проблемного поля обраної теми, визначення об'єкту, предмета і мети та обґрунтування отриманих результатів використовувався метод теоретичного аналізу, документальний метод та узагальнення даних літератури і мережі Інтернет.

Результати дослідження. У процесі дослідження було проаналізовано навчальні програми для ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ і спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю з фехтування, вільної боротьби та дзюдо (Латишев, Шандригось, 2012; Бусол, 2014). Виходячи з проблематики нашого дослідження, основна увага була зосереджена на окремих аспектах реалізації тактичної підготовки: завданнях, обсягу годин, засобах та методах на різних етапах підготовки, засобах і методах контролю.

Фехтування

У навчальній програмі з фехтування (Бусол, 2014) вказано, що метою багаторічної підготовки фехтувальників є виховання всебічно розвинутих, висококваліфікованих спортсменів, здатних захищати честь своєї країни на змаганнях найвищого рівня. Серед групи словесних методів спортивного тренування з фехтування подано лекції, бесіди, пояснення, розгляд та аналіз, методичні вказівки та рекомендації. Однак пріоритетні напрямки цих засобів і методів при формуванні техніко-тактичної підготовленості загалом та її складових (знань, умінь і навичок) автор не зазначив (Бусол, 2014). Схожа ситуація характерна для наочних методів, перелік яких включає показ, ілюстрування, демонстрацію наочних засобів, перегляд боїв і змагань. На наш погляд, доцільним було б не тільки розмежувати використання запропонованих засобів і методів, а й сформулювати

критерії для їх відбору при реалізації тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення. Зокрема, йдеться про критерії вибору боїв і змагань для початкових етапів підготовки, на яких створюється підґрунтя для подальшого спортивного удосконалення та формується мотивація до цілеспрямованих занять спортом. Ми погоджуємося з автором навчальної програми у тому, що на цих етапах не слід планувати заняття зі значними фізичними та психологічними навантаженнями. Водночас вважаємо, що це вказує на можливості більш широкого використання засобів тактичної підготовки фехтувальників, зокрема у формуванні спеціалізованих знань, які сприятимуть більш ефективній реалізації тактичної підготовки на наступних етапах.

Перелік практичних методів техніко-тактичного удосконалення включає: тренування без суперника, з умовним суперником, з партнером, із суперником (навчальний, тренувальний, змагальний поєдинок), індивідуальний урок. Останній, на думку автора, має використовуватись не лише для формування умінь і навичок, а й контролю майстерності спортсмена. Однак чітких вказівок і рекомендацій щодо диференційованого використання індивідуального уроку відповідно до мети використання (формування тактичних умінь і навичок чи їх контроль), особливостей віку та кваліфікації спортсменів не зазначено. Така ж ситуація характерна для навчальних, тренувальних і змагальних поєдинків, які є основними засобами техніко-тактичної підготовки. Автор програми лише вказує, що обмеження основних дій спортсменів, формулювання завдань на окремі бойові ситуації є прерогативою тренера (Бусол, 2014).

При плануванні річного макроциклу підготовки на початкових етапах автор навчальної

програми рекомендує збільшувати обсяг тактичної підготовки на другому етапі підготовчого періоду (Бусол, 2014). Якщо на першому етапі цього періоду акцент було зроблено виключно на ліквідації помилок при виконанні атаквальних і захисних дій, то на другому зростає значущість формування тактичного мислення. Проте жодних рекомендацій щодо засобів і методів у програмі не зазначено.

Водночас у змагальному періоді автор пропонує розділити навчально-тренувальний процес юних фехтувальників на два етапи. Зокрема, упродовж першого періоду – зосередити увагу на перевірці підготовленості юних фехтувальників у підготовчих і контрольних змаганнях, упродовж другого періоду – на максимальній реалізації індивідуальних можливостей у головних змаганнях року. В обох випадках, на думку автора, основними засобами і методами тренування у межах техніко-тактичного удосконалення повинні бути тренувальні та змагальні поєдинки, а також індивідуальні уроки. Проте, на нашу думку, такий підхід є некоректним і суперечить теоретико-методичним засадам підготовки юних спортсменів. Так, відповідно до фундаментальних джерел (Платонов, 2015), на етапах початкової та попередньої базової підготовки кількість змагань є обмеженою, оскільки максимальна реалізація індивідуальних можливостей не повинна бути пріоритетним завданням.

Визначення абсолютних обсягів тренувальних навантажень спортсменів у фехтуванні вказало, що на етапі початкової підготовки (ПП) на техніко-тактичну підготовку виділено від 140 до 176 годин. Підрахунок відсоткових значень свідчить про те, що частка цього розділу підготовки підвищується з кожним роком. Так, на першому році тренування спортсмени приділяють йому

44,9%, другому – 52,4%, на третьому – 54,3% часу від загальноного тренувального навантаження у річному циклі підготовки. Завдання техніко-тактичної підготовки на цьому етапі полягають у засвоєнні основних положень і рухів: стройових вправ зі зброєю, тримання зброї, вихідних положень, вітання («салют»), бойової стійки; пересування кроками та стрибками вперед і назад, випаду і повернення після нього в бойову стійку вперед і назад, поєднання різних видів пересувань.

На етапі попередньої базової підготовки (ПБП) абсолютні обсяги часу, відведені на техніко-тактичну підготовку у ДЮСШ, збільшуються у межах від 368 до 764 год. Так, для першого року навчання відсоток від загальної кількості годин становить 58,9%, на другому – 57,4%, на третьому – 63,2%, на четвертому – 66,3%. У порівнянні, – спортсмени, які навчаються у 7-9 класах спеціалізованих навчальних закладах спортивного профілю, повинні приділяти техніко-тактичному удосконаленню по 662 год. на рік, що становить 53% від сумарного обсягу годин для річного макроциклу підготовки. На етапі ПБП техніка виконання прийомів і дій формується в умовах їх варіативного виконання. При цьому відбуваються поступові зміни та ускладнення тактичних ситуацій. Значущість навчальних, тренувальних і змагальних поєдинків зростає. Спортсмени вивчають техніку виконання дійсних та удаваних дій, основи побудови багатотемпових атаквальних і захисних рухів (Бусол, 2014).

На думку автора, на етапі спеціалізованої базової підготовки (СБП) удосконалення техніко-тактичної підготовленості повинно здійснюватися шляхом пріоритетного використання індивідуальних уроків та бойової практики. При цьому більша увага повинна приділятися формуванню передумов для реалізації індивідуальних

можливостей спортсмена. Зазначимо, що характерною особливістю радянської школи фехтування було те, що на етапах ПП та ПБП спортсмени вивчали техніку фехтування на рапірах і лише на етапі СБП здійснювався вибір виду зброї. Вважалося, що арсенал техніко-тактичних дій у фехтуванні на рапірах є більш різноманітним у порівнянні з фехтуванням на шпагах, тому навіть посередній фехтувальник-рапірист здатен демонструвати високі спортивні результати у поєдинках на шпагах [Турецький, 2007; Тишлер, Рижкова, Шаміс, 2013]. Проте сьогоднішні реалії розвитку фехтування спонукають тренерів здійснювати спеціалізацію (вибір зброї) з етапу початкової підготовки. Більше того, у фехтуванні на шпагах важливе значення має вибір способу управління зброєю (вибір гладкої або ортопедичної рукоятки), який покладено в основу індивідуалізації техніко-тактичної підготовки спортсменів (Смирновський, Бріскін, Пітин, Задорожна, Семеряк, 2014). Здобутки представників львівської школи фехтування на Іграх XXX Олімпіади 2012 року у м. Лондоні, чемпіонатах світу та Європи упродовж останніх десяти років свідчать про ефективність такого підходу (Задорожна, Бріскін, Пітин, Передерій, Сидорко, 2018). Однак зазначені положення не знайшли відображення у навчальній програмі з фехтування, призначеної для вихованців ДЮСШ та спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю. Автором програми подано лише загальні рекомендації щодо розширення арсеналу техніко-тактичних дій та його удосконалення в індивідуальних уроках з врахуванням індивідуальних особливостей спортсменів (антропометричні показники, психофізіологічні характеристики, розвиток фізичних якостей).

На етапі СБП передбачено подальше збільшення абсолютних обсягів часу у межах техніко-так-

тичної підготовки: від 862 до 1002 год у ДЮСШ та 37,6 % у спеціалізованих навчальних закладах спортивного профілю. Зокрема, для першого року навчання відсоток від загальної кількості годин становить 69,1 %, на другому та третьому – 68,8 %. Водночас спортсмени, які навчаються у 10-11 класах спеціалізованих навчальних закладах спортивного профілю, повинні приділяти техніко-тактичному удосконаленню по 958 год на рік, що становить 68,2 % від сумарного обсягу годин для річного макроциклу підготовки. Головним завданням бойової практики, на думку автора, є формування індивідуального стилю ведення поєдинку та вміння змінювати вид тактики відповідно до ситуації, яка склалася упродовж нього.

На етапі підготовки до вищих досягнень (ПдВД), порівняно з попереднім, більшого значення набуває удосконалення техніки виконання підготовчих дій, причому акцент зроблено на різновиди пересувань, які можуть використовуватися для розвідки та створення у суперника хибного уявлення щодо майбутніх дій. У межах бойової практики більша увага приділяється формуванню індивідуального стилю ведення поєдинку шляхом урізноманітнення завдань на конкретну сутичку чи поєдинок з конкретним суперником. Відповідно, зростають обсяги техніко-тактичної підготовки. Для вихованців ДЮСШ і спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю вони однакові та складають 1170 год. на рік (70,3 % від річного обсягу).

Окремим блоком навчальної програми з фехтування є «Тестові завдання та кваліфікаційні вимоги», результати виконання яких є підставою для зарахування або переведення спортсменів до наступного етапу (групи в ДЮСШ, класу або курсу у спеціалізованих навчальних закладах спортивного профілю). Зауважимо, що у якос-

ті контрольних тестів запропоновано однаковий перелік вправ, вимоги до виконання яких підвищуються відповідно до зростання спортивної майстерності (Бусол, 2014). Лише на етапі підготовки до вищих досягнень до переліку засобів оцінювання техніко-тактичної підготовленості спортсменів додається аналіз динаміки результатів виступів на змаганнях упродовж року, відповідно до яких присвоюються спортивні звання. На наш погляд, такий підхід не дає ґрунтовної інформації щодо рівня спортивної майстерності. Більше того, спрямованість запропонованих засобів обмежується виключно оцінюванням технічної підготовленості фехтувальників, натомість тактичні знання, уміння та навички залишаються поза увагою.

У навчальній програмі також зазначено необхідність здійснення самоконтролю шляхом використання спеціальних щоденників. Проте перелік показників, запропонованих для фіксування спортсменами, обмежується частотою серцевих скорочень, суб'єктивною оцінкою самопочуття, якості сну, апетиту (Бусол, 2014). Натомість показники техніко-тактичної підготовленості не знайшли відображення у системі самоконтролю фехтувальників.

Однак попри пріоритетність цього розділу підготовки у системі багаторічного удосконалення фехтувальників, його зміст у навчальній програмі переважно має декларативний характер і не відображає усіх сучасних тенденцій розвитку цього виду спорту. Зокрема, завдання техніко-тактичної підготовки спрямовані виключно на удосконалення індивідуальних можливостей спортсменів, які можуть бути реалізовані у виступах в індивідуальному заліку. Водночас інформація щодо специфіки виступу фехтувальників у командних змаганнях і підготовки до них відсутня. Варто підкреслити й те, що, починаючи з етапу

попередньої базової підготовки, у межах техніко-тактичного удосконалення провідне місце посідає індивідуальний урок. Однак чіткі рекомендації щодо використання цього методу тренування, які дозволили б тренерів більш ефективно планувати та контролювати навчально-тренувальний процес спортсменів на різних видах зброї, відсутні.

Вільна боротьба

Як і у навчальній програмі з фехтування, у вільній боротьбі передбачено комплексне удосконалення технічної та тактичної підготовленості спортсменів упродовж усіх етапів багаторічної підготовки (Латишев, Шандригось, 2012). Аналіз обсягів часу, відведених на техніко-тактичну підготовку на різних етапах багаторічного удосконалення у вільній боротьбі, засвідчив наступне. На етапі ПП на неї відведено від 100 до 132 год на рік, що складає 32 % від загальної кількості годин на першому році навчання та 31,7% – на другому. На підготовку до участі у змаганнях на першому році навчання відведено 1,2%, на другому – 3,8.

Ще однією з переваг навчальної програми з вільної боротьби вважаємо те, що зміст технічної та тактичної підготовки для кожного з етапів багаторічного удосконалення подано відокремлено. Автори наголошують, що усі тактичні прийоми спортсмени повинні опановувати паралельно з вивченням технічних. Однак чітко диференціюють, які з них визначають рівень технічної підготовленості, а які – тактичної. Зокрема, для етапу ПП на першому році навчання запропоновано вивчення найпростіших засобів тактичної підготовки для проведення технічних прийомів. Серед них: елементи маневрування у стійці, в партері, в різних стійках, захист від захвату ніг, виведення з рівноваги.

На етапі ПБП спостерігається зростання обсягів годин у межах

техніко-тактичної підготовки від 128 до 296 год на рік, що у відсотковому співвідношенні на першому році навчання становить 27,3%, на другому – 29,8%, на третьому – 30,3%, на четвертому – 28,4%. Аналіз змістової частини техніко-тактичної підготовки на етапі ПБП у вільній боротьбі вказав на те, усі технічні прийоми повинні вивчатися паралельно із тактичними. При цьому головним завданням є формування базових техніко-тактичних дій і навичок ведення змагальних поєдинків. Зокрема, упродовж першого року навчання тактична підготовка спрямована на вивчення вигідних положень для проведення прийомів, контрприйомів та їх комбінацій у полегшених умовах. На другому році навчання ці прийоми, контрприйоми та комбінації удосконалюються за допомогою спеціальних вправ та у тренувальних поєдинках. На третьому році навчання розширюється кількість комбінацій, водночас спортсмени навчаються складати план поєдинку із заздалегідь відомим суперником і реалізувати його. На четвертому році навчання спортсмени опановують виконання цих комбінацій у змагальних поєдинках. Окрім загальних рекомендацій щодо планування тактичної підготовки упродовж років навчання на етапі ПБП, автори пропонують детальний опис основних положень, способів маневрування, захватів та їх комбінацій, а також подають перелік спеціально-підготовчих вправ для їх вивчення та удосконалення (Латишев, Шандригось, 2012).

На етапі СБП простежується подальше зростання обсягів техніко-тактичної підготовки від 354 до 389 год. на рік, що для всіх років навчання складає 28,36% від сумарного обсягу годин на рік. Автори зазначають, що тактична підготовка повинна бути спрямованою на удосконалення навичок ведення поєдинків з різними суперниками, формування навичок

участі у відповідальних змаганнях (Латишев, Шандригось, 2012). При цьому велика увага повинна приділятися аналізу майстерності суперників, визначенню положення в турнірній таблиці, розподілу сил. Проте чітких рекомендацій щодо формування цих вмій автори не пропонують.

На етапі ПдВД техніко-тактичне удосконалення спортсменів-борців відповідно до нормативно-правових документів (Латишев, Шандригось, 2012) повинно відбуватися протягом 470 год. на рік, що складає 30,1% від сумарного обсягу годин на рік. Завдання техніко-тактичної підготовки включають розширення арсеналу тактичних прийомів та їх комбінацій з урахуванням індивідуальних особливостей і підготовленості можливих суперників, удосконалення навичок ведення поєдинку та участі у відповідальних змаганнях. Варто зазначити, що на цьому етапі, як і на етапі СБП, автори пропонують великий перелік технічних дій, їх комбінацій та вправ, під час виконання яких можна удосконаливати ці прийоми. Однак подібного переліку у межах тактичного удосконалення не передбачено. Згідно з фундаментальними джерелами (Келлер, Платонов), саме на цих етапах посилюється значущість формування індивідуального стилю ведення поєдинків, розвиток тактичного мислення. Тому, на нашу думку, логічним було б подання більшої кількості вправ, спрямованих на формування саме цих вмій і навичок. Більше того, на етапі ПдВД спостерігається зростання кількості змагань упродовж річного макроциклу. Відповідно, рівень вимог до спортсменів підвищується. Зокрема, вони повинні демонструвати не лише навички вибору тактичної схеми на окрему сутичку, а й навички формування стратегії протягом конкретних змагань. Натомість автори акцентують увагу виключно на відборі спаринг-партнерів

під час підготовки до конкретних змагань (для першого року навчання передбачені тренувальні поєдинки з борцями рівня КМС та МС; другого і третього років – з борцями не нижче рівня МС) (Латишев, Шандригось, 2012).

Суттєвою перевагою навчальної програми з вільної боротьби, на наш погляд, є не лише висвітлення особливостей реалізації техніко-тактичної підготовки упродовж року, а й деталізований розгляд положень щодо формування індивідуального стилю змагальної діяльності (Латишев, Шандригось, 2012). Автори вказали критерії, за якими можна визначити приналежність спортсмена до окремого стилю (антропометричні показники, характеристики фізичної, техніко-тактичної підготовленості, параметри змагальних сутичок); різновиди стилів («темповик на дистанції», «темповик у захваті», «силовик», «ігровик», «зав'язочник», «високонадійний борець», «рівнорозвинутий борець») та висококваліфікованих спортсменів, які є представниками кожного стилю (Латишев, Шандригось, 2012). Однак попри те, що для представників кожного стилю вказані характерні особливості (антропометричні показники, пріоритетні прояви фізичних якостей, найбільш ефективні техніко-тактичні прийоми та їх комбінації), на різних етапах багаторічного удосконалення відсутні чіткі рекомендації щодо формування цих стилів.

Ще однією перевагою навчальної програми з вільної боротьби, на нашу думку, є широке представлення засобів і методів контролю техніко-тактичної підготовленості спортсменів. Причому вони присутні як в узагальненому вигляді, так і в межах кожного етапу багаторічної підготовки. Зокрема, авторами запропоновано стандартний підхід для контролю техніко-тактичної підготовленості на усіх етапах підготовки, який передбачає ви-

конання двох прийомів у стійці та комбінації (прийом у стійці, перехід на прийом у партері; атака у відповідь; один прийом у партері – нижній захищається у півсили) (Латишев, Шандригось, 2012).

Також у навчальній програмі з вільної боротьби виокремлено розділ «Контроль на передзмагальному етапі», який охоплює перелік дій спортсмена і тренера упродовж двох-трьох днів між останнім тренуванням і першим днем змагання. У цей перелік внесено збір інформації про суперників для попередньої розвідки їх готовності. Проте рекомендацій щодо здійснення цього у навчальній програмі не передбачено.

Однією з вагомих переваг навчальної програми з вільної боротьби є наявність окремого розділу «Контроль якості основної діяльності борців на змаганнях», який передбачає визначення кількісних та якісних характеристик таких показників: виконання окремих технічних прийомів, стратегію і тактику виконання цих прийомів, стратегію і тактику ведення поєдинків, стратегію і тактику участі у змаганні, стратегію і тактику участі у систем змагань. Для реєстрації цих показників автори рекомендують використовувати педагогічне спостереження. Ще одним позитивним моментом, на нашу думку, є наявність широкого кола показників змагальної діяльності з тлумаченням кожного, за допомогою яких тренер може зробити висновки щодо рівня техніко-тактичної підготовленості спортсмена. Серед цих показників: часові характеристики (загальний час боротьби, час боротьби у стійці, у партері, до першої результативної дії); характеристики результативності та ефективності (загальна результативність, результативність боротьби у стійці та в партері, ефективність боротьби); характеристики активності (активність до першої результативної дії та після неї); характеристики на-

дійності боротьби (надійність захисту та атаки до першої результативної дії та після неї, а також їх поєднання). Також подано показники техніко-тактичної підготовленості: загальну кількість техніко-тактичних дій за одиницю часу, їх відношення до часу боротьби у стійці та в партері; середню кількість балів, отриману за одну техніко-тактичну дію; структуру і склад техніко-тактичних дій; особливості сутички (Латишев, Шандригось, 2012).

Таким чином, представлення тактичної підготовки у навчальній програмі з вільної боротьби є деталізованим та аргументованим. Однак, попри це, у жодному із розділів не знайшло відображення використання сучасних засобів і методів, зокрема тренажерних пристроїв і мультимедійних програм, які можуть бути використані як для формування тактичної підготовленості, так і для її контролю.

Дзюдо

У навчальній програмі з дзюдо (http://dsmsu.gov.ua/media/2014/05/22/55/programma_dzudo.pdf) вказано, що тактична підготовка спрямована на вирішення таких завдань: складання плану ведення поєдинку; підбір та розставлення дзюдоїстів у команді; формування команди, визначення командних та особистих завдань у командних змаганнях. Водночас автори розрізняють такі види тактики: тактику проведення технічної дії (у стійці або лежачи), тактику проведення бою із суперником; тактику проведення турніру.

Автор (http://dsmsu.gov.ua/media/2014/05/22/55/programma_dzudo.pdf), спираючись на фундаментальні положення загальної теорії підготовки спортсменів (Келлер, Платонов, 1992), визначає специфіку системи підготовки у дзюдо на п'ятьох етапах підготовки. Враховуючи основну спрямованість дослідження, ми виявили ті завдання, які без-

посередньо або опосередковано пов'язані з аспектами теоретичної підготовки.

Аналіз змісту навчально-тренувального процесу на різних етапах багаторічного удосконалення дозволяє стверджувати, що тактична підготовка на етапі «Посвячення в дзюдо» (ПП, 8-10 років) відсутня. Як окремий розділ підготовки вони з'являються лише на етапі «Загального удосконалення» (ПБП, 10-13 років) та задекларована як «початкова». Водночас на наступному етапі – «Індивідуального удосконалення» (СБП, 13-17 років) автори рекомендують вже акцентувати увагу на формуванні індивідуального стилю ведення поєдинку та виконанні «коронних» техніко-тактичних прийомів. На нашу думку, такий підхід є недостатньо обґрунтованим, оскільки без створення відповідного підґрунтя засвоєння складних техніко-тактичних прийомів є лімітованим. Окрім цього, на етапі ПП вже заплановано змагальний період, що триває протягом одного місяця, а кількість змагань протягом річного макроциклу складає 3-4. Таке планування навчально-тренувального процесу із вищезазначеним контингентом спортсменів вступає у протиріччя із фундаментальними принципами підготовки спортсменів (Платонов, Келлер, 1992). Четвертий етап – «Вищої спортивної майстерності» (ПдВД і МРІМ, 14 років і старші для жінок, 16 років і старші для чоловіків) повинен забезпечити подальше удосконалення тактичної підготовленості. Отже, можна стверджувати, що подана ієрархія завдань не відповідає змістовому наповненню системи підготовки спортсменів.

Так само як в інших навчальних програмах, тактична підготовка дзюдоїстів протягом усіх етапів багаторічного удосконалення реалізується у поєднанні із технічною. У межах цього розділу підготовки автори пропонують ви-

користання змагальних поєдинків, «рандорі» та контрольних поєдинків, навчально-тренувальних поєдинків, які дозволяють змоделювати умови змагальної діяльності. Також до змісту техніко-тактичної підготовки включено вивчення епізодів поєдинків індивідуального комплексу, тактичну підготовку прийому та комплексу. Однак жодних тлумачень всіх вищезазначених засобів і методів підготовки автори не подають. Припускаємо, що йдеться про формування вмінь і навичок щодо планування та виконання техніко-тактичних дій відповідно до конкретної ситуації упродовж поєдинків з різними суперниками.

Для кожного з етапів багаторічного удосконалення спортсменів-дзюдоїстів подано співвідношення годин у межах різних видів підготовки. На відміну від інших навчальних програм, у яких обсяг навантаження у межах техніко-тактичної підготовки з кожним етапом збільшувався, у навчальній програмі з дзюдо збільшувалися лише абсолютні показники (кількість годин), у той час як відносні коливалися у межах 40-50 % від сумарного обсягу годин на рік (окрім етапу «Посвячення в дзюдо»). Так, на етапі ПП на техніко-тактичну підготовку відведено 80 та 90 год для першого та другого років навчання відповідно, що у відсотковому співвідношенні дорівнює 33,3% та 34,6% від сумарного обсягу годин на рік. На етапі ПБП ці показники такі: перший рік навчання – 120 год. (40% від сумарного обсягу годин на рік); другий – 200 год. (50%); третій – 240 год. (48%). На етапі СБП співвідношення годин було таким: перший рік навчання – 280 год. (46,7% від сумарного обсягу годин на рік); другий – 310 год. (44,3%); третій – 360 год. (45%). Для етапу ПдВД було запропоновано 400 год. (44,4%). Таким чином, найбільший обсяг часу на техніко-тактичну підготовку було відведено на етапі ПБП, що є не-

логічним з точки зору планування навчально-тренувального процесу відповідно до зростання рівня майстерності спортсменів-дзюдоїстів і вимог до неї.

Певний дисонанс спостерігався при співставленні обсягів годин, відведених виключно на тактичну підготовку (цей розділ авторами подається як «Тактична підготовка прийому, комплексу»). З одного боку, те, що такий розділ є виокремленим, на нашу думку, є позитивним, оскільки дозволяє вносити корективи у навчально-тренувальний процес відповідно до індивідуальних темпів зростання тактичної майстерності спортсменів-дзюдоїстів. Однак кількість часу, відведена на цей розділ підготовки, є значно нижчою, ніж обсяг часу у межах усього техніко-тактичного удосконалення. Зокрема, на етапі ПП він становить 8 год. (для першого року навчання – 3,3%, для другого – 3,1% від сумарного обсягу годин на рік). На етапі ПБП ці показники такі: перший рік навчання – 10 год. (3,3% від сумарного обсягу годин на рік); другий – 20 год. (5%); третій – 30 год. (6%). На етапі СБП співвідношення годин становило: перший рік навчання – 40 год. (6,7% від сумарного обсягу годин на рік); другий – 50 год. (7,1%); третій – 60 год. (7,5%). Для етапу ПдВД було передбачено 70 год. (7,8%). На нашу думку, цієї кількості часу недостатньо для якісного формування тактичної підготовленості спортсменів, особливо на етапі ПдВД.

Змістова частина навчально-тренувального процесу на кожному етапі багаторічного удосконалення містить детальний перелік технічних прийомів та їх комбінацій, проте жодних рекомендацій щодо їх виконання у поєднанні з тактичними прийомами немає. При цьому інформація щодо тактики у дзюдо включена у перелік тем, які повинні розглядатися у межах теоретичної

підготовки. Проте диференціації цієї інформації для спортсменів, які знаходяться на різних етапах багаторічної підготовки, не передбачено (http://dsmsu.gov.ua/media/2014/05/22/55/programma_dzudo.pdf).

Схожа ситуація характерна для засобів і методів контролю тактичної підготовленості спортсменів. Ці компоненти навчально-тренувального процесу, відповідно до програми, мають декларативний характер. Авторами лише зазначено необхідність оцінювання тактичної підготовленості за допомогою опитування спортсменів-дзюдоїстів щодо їх дій у різних ситуаціях і спеціальних тестів (http://dsmsu.gov.ua/media/2014/05/22/55/programma_dzudo.pdf). Однак чіткі вказівки щодо цього у навчальній програмі відсутні. Таким чином, представлення тактичної підготовки у навчальній програмі з дзюдо є здебільшого декларативним і містить фрагментарні рекомендації щодо формування тактичної підготовленості спортсменів. При цьому сучасні наукові дослідження, присвячені цій тематиці, не знайшли відображення у нормативно-правовому документі.

Дискусія. Враховуючи загострення конкуренції на міжнародній спортивній арені та зростання кількості змагань протягом річного макроциклу, посилюється значущість якісного науково-методичного забезпечення саме цього розділу підготовки спортсменів-єдиноборців (Шевчук, Гамалій, 2014; Рижкова, 2014). З огляду на це, зростає актуальність використання науково-обґрунтованих рекомендацій щодо використання різних засобів, методів і напрямів в межах тактичної підготовки спортсменів-єдиноборців, які б дозволили підвищити результативність їх змагальної діяльності на різних етапах багаторічного удосконалення (Платонов, 2015).

Аналіз науково-методичної літератури у межах тактичної підго-

товки свідчить про широке представлення робіт, присвячених удосконаленню тактичної майстерності одночасно із технічною (Кіпріч, Донець, 2010; Рижкова, 2015; Friedman, 2016; Клименко, 2017). При цьому для сучасної теорії та практики спортивних єдиноборств характерна спадкоємність традицій тактичної підготовки. Реалізація цього розділу підготовки відбувається у межах загальноприйнятих напрямів, відображених у фундаментальних джерелах (Келлер, 1992; Платонов, 2015). Проте у різних видах спортивних єдиноборств спостерігається відсутність уніфікованого алгоритму реалізації тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення. Це простежується у наявності різних підходів до використання засобів і методів тактичного удосконалення; представлення інформації, необхідної спортсменові у процесі тренувальної та змагальної діяльності; реалізації контролю на різних етапах підготовки (Рижкова, 2014; Johnson, Hyo Jung Kang, 2018).

Відповідно до навчальних програм з фехтування, вільної боротьби та дзюдо (Латишев, Шандригось, 2012; Бусол, 2014), однією з особливостей тактичної підготовки є те, що на усіх етапах вона реалізується у поєднанні з технічною. Упродовж різних етапів саме цей розділ підготовки є одним з пріоритетних, про що свідчать абсолютні та відносні показники обсягу годин упродовж річного макроциклу. На наш погляд, такий підхід має деякі переваги, проте не позбавлений недоліків. Вважаємо, що перевагою є тісний взаємозв'язок між арсеналом технічних дій, який формується у спортсменів різного віку, та тактичними прийомами. Таким чином, спортсмен вчиться не лише механічно виконувати дію, а й краще усвідомлювати її призначення у різних моментах поєдинку. Водночас припускаємо,

що за таких умов тренерові важко оцінити відокремлено питому вагу технічної і тактичної підготовленості при нанесенні уколів в окремих сутичках. Якщо в умовах змагальної діяльності розмежування цих сторін підготовленості є недоцільним, то в умовах навчально-тренувального процесу це є необхідним, оскільки кожна компонента майстерності не повинна лишатися поза увагою як тренера, так і безпосередньо спортсмена.

Висновки:

1. Однією з особливостей тактичної підготовки в олімпійських видах спортивних єдиноборств на прикладі фехтування, вільної боротьби та дзюдо є те, що на усіх етапах багаторічного удосконалення вона реалізується у поєднанні з технічною. Техніко-тактичне удосконалення є одним з пріоритетних розділів підготовки, про що свідчать абсолютні та відносні показники обсягу годин упродовж річного макроциклу на усіх етапах багаторічного удосконалення.

2. Попри високу значущість тактичної підготовки у системі багаторічного удосконалення в олімпійських видах спортивних єдиноборств її зміст у нормативно-правових документах (навчальних програмах для ДЮСШ, СДЮШОР, ШВСМ і спеціалізованих навчальних закладів спортивного профілю) має переважно декларативний характер та не відображає усіх сучасних тенденцій розвитку цього виду спорту. Її завдання спрямовані виключно на удосконалення індивідуальних можливостей спортсменів, які можуть бути реалізовані у виступах в індивідуальному заліку. Водночас інформація щодо специфіки виступу спортсменів у командних змаганнях та підготовки до них, у тому числі, тактичної, відсутня.

3. У нормативно-правових документах практично не знайшла відображення інформація щодо використання сучасних засобів і методів тактичної підготовки,

зокрема тренажерних пристроїв і мультимедійних програм, а також новітніх засобів і методів контролю. В окремих програмах міститься перелік подібних засобів, однак чіткі вказівки та реко-

мендації щодо його застосування з різним контингентом спортсменів відсутні.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень полягають

у аналізі особливостей реалізації, планування та контролю тактичної підготовки на різних етапах багаторічного удосконалення, а неолімпійських видах спортивних єдиноборств.

Література

1. Ананченко К., Хацаюк О. Новий методичний підхід для оцінки відеоматеріалу, що використовується при підготовці дзюдоїстів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2016. № 4. С. 11-16.
2. Бусол В.А. Фехтування: навч. прогн. для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та училищ олімпійського резерву. К., 2014. 50 с.
3. Гамалий В.В., Шевчук Е.Н. Информационные технологии в технико-тактической подготовке фехтовальщиков высокой квалификации. Спортивные игры в физическом воспитании, рекреации и спорте: Материалы VIII Международной научно-практической конференции (г. Смоленск, 24-25 декабря 2013 г.). Смоленск, 2014. С. 248-251.
4. Гаркин Н.В., Бабушкина Е.А. Общие закономерности анализа движений и периода их выполнения на основе сравнения технико-тактических взаимодействий в вольной борьбе. Экстрем. деятельность человека. 2017. № 1. С. 33-36.
5. Келлер В.С., Платонов В.М. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів : навч. посіб. Л.: Українська Спортивна Асоціація, 1992. 269 с.
6. Кіпріч С., Донець О. Теоретичний аналіз проблеми індивідуалізації і моделювання у спортивній підготовці єдиноборців. Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. з галузі фізичної культури і спорту. Л., 2010. Вип. 14, т. I. С. 125-130.
7. Клименко А.А. Организация визуального контроля технико-тактической подготовленности дзюдоистов : учеб-метод. пособие. Краснодар : КубГАУ, 2017. 47 с.
8. Коваленко І.М., Ратов А.М. Особливості техніко-тактичної підготовки студентів дзюдоїстів відділення спортивного удосконалення. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. 2015. Вип. 129(4). С. 92-95.
9. Латишев С.В., Шандригось В.І. Вільна боротьба : навч. прогн. для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл

References

1. Ananchenko K. Hachajuk O. New methodological approach to assessment of videodata in judo training. Slobozhans'kij naukovo-sportivnij visnik. 2016; 4: 11-1. [Ukrainian].
2. Busol V.A. Fencing: teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting skills and schools of the Olympic reserve. K., 2014. 50 p. [Ukrainian].
3. Gamaliy V.V., Shevchuk E.M. Information technology in the technical and tactical training of high-skilled fencers. Sports games in physical education, recreation and sports: Materials of VIII International scientific conference. Smolensk. 2014; 248-51. [Russian].
4. Garkin N.V. Babushkina E.A. General principles of movement analysis and their period on the basis of comparison in freestyle wrestling. Ekstrem. dejatel'nost' cheloveka. 2017; 1: 33-6. [Russian].
5. Keller V.S. Theoretical and methodological basis of training of athletes: teaching. manual L.: Ukrainian Sports Association, 1992; 269 p. [Russian].
6. Kiprich S., Donets O. Theoretical analysis of the problem of individualization and modeling in sports training of martial arts. Young sports science of Ukraine: Sb. sciences etc. from the field of physical culture and sports. L.. 2010; 14 (I): 125-30. [Ukrainian].
7. Klimenko A.A. Organization of visual control in judo training: ucheb-metod. posobie. Krasnodar : KubGAU, 2017. 47 s. [Russian].
8. Kovalenko I.M., Ratov A.M. Features of the technical and tactical training of judo students at the Department of Sport Improvement. Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Physical Education and Sports. 2015; 129 (4): 92-5. [Ukrainian].
9. Latyshev SV, Shandrigos V.I. Freestyle wrestling: teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting skills and schools of the Olympic reserve. K., 2012. 95 p. [Ukrainian].
10. Judo: teach. program for children's and youth sports schools, specialized children-youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sporting

- олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності та училищ олімпійського резерву. К., 2012. 95 с.
10. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл, спеціалізованих дитячо-юнацьких шкіл олімпійського резерву, шкіл вищої спортивної майстерності з дзюдо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2014/05/22/55/programma_dzudo.pdf
 11. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения : учеб-ник [для тренеров] : в 2 кн. Киев. Олимп. лит., 2015. Кн. 1. 680 с.
 12. Рыжкова Л.Г. Адекватность тактических намерений и применения действий в соревновательных поединках у фехтовальщиков высшей квалификации. Ученые записки ун-та им. П. Ф. Лесгафта. 2014. № 7. С. 157-165.
 13. Рыжкова Л.Г. Эффективность применения действий в поединках фехтовальщиц, различающихся по способу управления шпагой. Экстремальная деятельность человека : науч. метод. журнал. 2015. №3(36). С. 56-59.
 14. Турецкий Б.В. Обучение фехтованию. М.: Акад. проект, 2007. 124 с.
 15. Тышлер Д.А., Рыжкова Л.Г., Шамис В.В. Фехтование. Соревновательные технологии и методики специальной тренировки. М.: Человек, 2013. 176 с.
 16. Friedman H.L. (2016), Using Aikido and Transpersonal Psychology Concepts as Tools for Reconciling Conflict: Focus on Aikido and Related Martial Arts, such as Hapkido, "NeuroQuantology", vol. 14, no. 2, pp. 213-225. [English].
 17. Johnson J. (2016) Enhancing Taekwondo Pedagogy through Multiple Intelligence Theory, "Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology", vol. 16, no. 3, pp. 57-64, doi: 10.14589/ido.16.3.7. [English].
 18. Johnson J. (2017) From technique to way: an investigation into taekwondo's pedagogical process, "Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology", vol. 17, no. 4, pp. 3-13.
 19. Johnson J., Hyo Jung Kang (2018) Hapkido research trends: a review, "Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology", vol. 18, no. 3, pp. 42-50, doi: 10.14589/ido.18.3.7.
 20. Zadorozhna O., BriskinYu, Perederiy A., Pityn M., Sydorko O. Team composition in epee fencing which accounts for sportsmen's individual performance. Journal of Physical Education and Sport. Pitesti, 2018. Art 273 pp. 1863-1870. DOI:10.7752/jpes.2018.s4273
 21. Zadorozhna O., BriskinYu, Pityn M., Smyrnovskyy S., Semeryak Z. Technical devices of improvement skills and schools of the Olympic reserve. [Electronic resource]. – Access mode: http://dsmsu.gov.ua/media/2014/05/22/55/programma_dzudo.pdf. [Ukrainian].
 11. Platonov V.N. The system of preparation of athletes in the Olympic sport. General theory and its practical applications: the textbook [for trainers]: in 2 books. Kiev Olympus Lit.. 2015; 1: 350-400. [Russian].
 12. Ryzhkova L.G. Adequacy of tactical intentions and application of actions in competitive duels with swordsmen of the highest qualification. Scientists note notes to them. P.F. Lesgaft. 2014; 7: 157-65. [Russian].
 13. Ryzhkova L.G. Effectiveness of the application of actions in fights of fencers, differing in the way of the management of a sword. Extreme human activity: scientific. method. magazine. 2015; 3 (36): 56-9. [Russian].
 14. Tureckiy B.V. Studying of fencing. M. Acad. project. 2007. 124 p.
 15. Tyshler D.A., Ryzhkova L.G., Shamis V.V. Fehtovanie. Sorevnovatel'nye tehnologii i metodiki special'noj trenirovki M.: Chelovek, 2013. 176 p. [Russian].
 16. Friedman H.L. (2016), Using Aikido and Transpersonal Psychology Concepts as Tools for Reconciling Conflict: Focus on Aikido and Related Martial Arts, such as Hapkido, "NeuroQuantology", vol. 14, no. 2, pp. 213-225. [English].
 17. Johnson J. (2016) Enhancing Taekwondo Pedagogy through Multiple Intelligence Theory, "Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology", vol. 16, no. 3, pp. 57-64, doi: 10.14589/ido.16.3.7. [English].
 18. Johnson J. (2017) From technique to way: an investigation into taekwondo's pedagogical process, "Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology", vol. 17, no. 4, pp. 3-13. [English].
 19. Johnson J., Hyo Jung Kang (2018) Hapkido research trends: a review, "Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology", vol. 18, no. 3, pp. 42-50, doi: 10.14589/ido.18.3.7. [English].
 20. Zadorozhna O., BriskinYu, Perederiy A., Pityn M., Sydorko O. Team composition in epee fencing which accounts for sportsmen's individual performance. Journal of Physical Education and Sport. Pitesti, 2018. Art 273 pp. 1863-1870. DOI:10.7752/jpes.2018.s4273 [English].
 21. Zadorozhna O., BriskinYu, Pityn M., Smyrnovskyy S., Semeryak Z. Technical devices of improvement the technical, tactical and theoretical training of fencers. Journal of Physical Education and Sport. Pitesti, 2014. issue 3. Art 51. P. 337-341. DOI:10.7752/jpes.2014.03051 [English].

- ment the technical, tactical and theoretical training of fencers. *Journal of Physical Education and Sport*. Pitesti, 2014. issue 3. Art 51. P. 337-341. DOI:10.7752/jpes.2014.03051
22. Zadorozhna O., Briskin Y., Perederiy A., Pityn M., Stepanchenko N. (2018), Improving fencers' theoretical training based on the stage reached in their basic development, "Ido Movement for Culture. *Journal of Martial Arts Anthropology*", vol. 18, no. 2 (2018), pp. 43-47, doi: 10.14589/ido.18.2.6 [English].

Задорожна Ольга

Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського
м. Львів, вул. Кавалерідзе 17/172, 79066, Україна
e-mail: ozadorozhna@ukr.net, тел. +38(067)4762814